

**MINISTRY OF NATIONAL EDUCATION
"1 DECEMBRIE 1918" UNIVERSITY OF ALBA IULIA
FACULTY OF HISTORY AND FILOLOGY
DOCTORAL SCHOOL OF HISTORY**

**ABSTRACT
PhD THESIS**

Scientific coordinator:

C.P. I dr. MARIUS ROTAR

Phd-student:

IONUȚ-COSMIN CODREA

Alba Iulia

2017

**MINISTRY OF NATIONAL EDUCATION
"1 DECEMBRIE 1918" UNIVERSITY OF ALBA IULIA
FACULTY OF HISTORY AND FILOLOGY
DOCTORAL SCHOOL OF HISTORY**

**HISTORY, SOCIETY AND CULTURAL LIFE IN
ZARAND LAND. 16th-19th CENTURY**

PHD THESIS ABSTRACT

Scientific coordinator:

C.P. I dr. MARIUS ROTAR

Phd-student:

IONUȚ-COSMIN CODREA

Alba Iulia

2017

CONTENTS

INTRODUCTION: METHODOLOGY AND HISTORIOGRAPHY	1
CHAPTER. I NATURAL CONDITIONS	7
I.1. Zarand Land. Polemics on geographic borders	7
I.2. Zarand Land. Landscape	11
I.3. The natural framework as a geographic factor in human habitat development	14
CHAPTER. II HISTORICAL, POLITICAL AND ADMINISTRATIVE DEVELOPMENT IN ZARAND LAND	17
II.1. Şiria fortress domain	18
II.2. Romania voivodships and districts in Zarand Land	27
II.3. Administrative-Territorial evolution of the Zarand Land in the 18 th - 19 th centuries	37
II.3.1. The participation of the Zarand settlements at the Kuruc revolt	38
II.3.2. Zarand Land during the Habsburg occupation	40
CHAPTER. III ECONOMIC REFERENCES IN ZARAND LAND	55
III.1. The economy of rural settlements	57
III.2. Economic life on the brink of the 1848-1849 revolution	64
III.3. Mining in Zarand Country	68
CHAPTER. IV CHURCH. SCHOOL. BOOK	88
IV.1. Religious life in Zarand Land	88
IV.1.1. The beginnings of religious life	88
IV.1.2. Orthodox Church in Transylvania under the influence of the Calvinist Superintendent. 16 th – 17 th centuries	95
IV.1.3. The religious life of the Romanians in Zarand Land. 18 th century	99
IV.1.3.1. Zarand Land. Ecclesiastical Jurisdictions in the 18 th century	102
IV.1.3.2. Anti-Union Movements. Denominational tensions in the 18 th century in the Zarand Land	107
IV.1.3.3. Romanian priests and churches in Zarand Land. 17 th - 19 th centuries	123
IV.1.3.3.1. Orthodox Romanian Deanery in the Zarand Land, 17 th – 18 th centuries	123
IV.1.3.3.2. The Greek-Catholic Deanery of Zarand Land. 18 th - 19 th centuries	143
IV.1.4. Calvinist Churches of Zarand Land	159
IV.1.4.1. Reform in Zarand Land, in the context of the Habsburg occupation	164
IV.1.4.2. Hunedoara-Zarand Calvinist Deanery	165
IV.1.4.3. The Calvinist Church in Baia de Criş	167
IV.1.4.4. The Calvinist Church in Brad	171

IV.1.4.5. The Calvinist Church in Crișcior	174
IV.1.4.6. The Calvinist Church in Ribița	175
IV.1.4.7. The income of Calvinist Priests	178
IV.1.4.8. The Payment of priests	181
IV.1.4.9. Calvinist Communities in Zarand Land	183
IV.1.5. Catholicism in Zarand Land. 18 th - 19 th centuries	185
IV.1.5.1. The Franciscan Monastery at Baia de Criș	187
IV.1.5.2. The Catholic Chapels of Trestia, Hălmagiu and Băița	199
IV.2. School in Zarand Land	204
IV.2.1. Romanian Denominational Schools	206
IV. 2.2. German schools in Băița and Baia de Criș	209
IV. 2.3. Calvinist religious schools in the villages of Zarand Land	213
IV.3. Printed books and their circulation in Zarand Land	219
IV.3.1. The old Romanian books fund identified in Zarand Land	221
IV.3.2. The dynamics of the distribution of Romanian religious books	231
IV.3.3. Notes from old Romanian books	233
IV.3.4. Old foreign book fund from Zarand Land	241
CHAPTER. V THE ZARAND SETTLEMENTS IN THE 18 TH – 19 TH CENTURIES.	249
DEMOGRAPHIC ESTIMATIONS	
V.1. Demographic Evolutions in Zarand Land	261
V.2. Confessional Evolution in Zarand Land. 18 TH – 19 TH centuries	278
CHAPTER. VI THE REGISTRY OF SETTLEMENTS. 16 TH – 19 TH CENTURIES	286
CONCLUSIONS	341
BIBLIOGRAPHY	347
LIST OF ANNEXES	371
LIST OF PLATES	372
ANNEXES	
PLATES	

THESIS ABSTRACT

Keywords: *Zarand Land, habitat, economy, mining, church, old book, demography.*

In contemporary historiography, the Region's research, in various aspects, geographically, economically and socially, has increased remarkably. Although a problematic concept due to the plurality of the approach, involving interdisciplinary research, it attracts more and more scientists from the social sciences. A few decades after receiving the interest of the academic world, the subject received new forms to answer questions about the Region or Regional identity, in our case, questions about the formation of historical regions.

This thesis aims to reconstruct the Zarand Land habitat. The notions of "habitat" and "settlement" seem to have the same meaning, in general. The difference lies in the fact that the notion of "settlement" includes both productive space and localization patterns, and the "habitat" encompasses more rigorously the forms of localization of human communities. Starting from the dwelling, which constituted the embryo of a permanent settlement, man always faced three major elements: placement, securing and permanence. Of these, location has played the most important role, taking into account geographic, physical and economic factors. Starting from these premises, from the point of view of Vasile Cucu, any rural settlement should be regarded as a result of all physical and socio-economic factors, namely: natural geographic factors (relief, altitude, climate, soil, water influence, etc.); geo-economic factors; the historical factor that often occurs, directly or indirectly, in the genesis and permanence of human concentrations; political and administrative factors. Referring to the factors that have influenced the rural habitat, Toader Nicoară introduces the confessional factor in the rural habitat development. For Zarand Land, this last factor was decisive in evolution and development, including with administrative implications.

For these reasons, the Thesis pursued these factors, each being researched separately in the first four chapters. Chapter V focused on demographic estimates, both general and confessional, between the 18th and 19th centuries, and Chapter VI was made in the form of a historical dictionary.

The proposed chronological limits are 1538, the year when Zarand County is annexed to Transylvania - by the Peace of Oradea, and the revolution of 1848, after which

the Zarand County, which at that time was limited to the depression area Brad-Hălmăgiu, was abolished, being embedded in the Alba military district. However, for a better understanding of certain aspects investigated, these chronological limits have been overcome.

A first aspect that had to be clarified was the territorial boundaries of this area. Unlike other Romanian *lands*, the Zarand Land does not benefit from a unanimously accepted opinion regarding the geographical limits, and a series of theories are issued, each of them supported by different disciplines. Thus, some apply this concept to a vast territory, which follows the boundaries of the old Zarand County (which included, until the 16th century, the whole of the White Criș basin: from Mount Vulcan and the Băița depression to the east to the county of Békés, from Hungary, to the west); and others locate the Zarand Land in the Brad-Hălmăgiu Depression, a territory in which the Zarand County operated in the 16th – 19th centuries, after the conquest of Banat by the Ottoman army.

The first hypothesis is supported by most geographers, despite the unanimous recognition of the geological differences between the Brad - Hălmăgiu - Gurahont intramontane area, belonging to the Apuseni Mountains, and the Zărând - Cigher Depression area, belonging to the West Hills.

Neither ethnographers have been able to agree on setting clear limits to this concept. Among the researchers who have leaned over this region, only Nicholas Dunăre and Gheorghe Focșa have framed the Zarand Land in the Brad-Hălmăgiu Depression. Romulus Oșianu, George Manea and Valer Butură have made various restrictive boundaries in terms of territory. The only common denominator of all these researches is that the inhabitants of the villages in this ethnographic area are known as *moșii crișeni*. The first work that identifies the population from the upper course of White Criș as belonging to the ethnographic group of *moși* appeared in 1888 and belongs to Teofil Frâncu and George Căndrea.

According to the historian Radu Popa, the Zarand Land is the term applied to the area of Hălmăgiu, which during the medieval period was called the *White Criș Land*. It explains the strange overlap by "merging two distinct historical realities: the old Zarand county in the 12th-13th centuries, located around the eponymous locality in the southern area of Crișana, and the same name in the nineteenth century".

The first to attribute this name to the *Zarand Land* is George E. Camber in 1934. He speaks of Zarand Land as "the place of fermentation, more than any other part of

Transylvania, of the idea and conscience of national unity", which reached the peak under the leadership of the supreme Romanian committee, Ioan Pipoș (between 1861 and 1867).

Considering the reconstruction of the human habitat and the historical development of this area, the "boundaries" of the Zarand Land must be limited to the Brad-Hălmagiu Depression, a space crossed by the lower and middle corridor of the White Criș and the mountainous area whose slopes are crossed by the tributaries of this river. The region concerned is marked by the Codru-Moma Mountains and the Bihor Mountains, to the north and the Zarand Mountains and the Metaliferi Mountains to the south. From the point of view of the localities, the Zarand Land is framed by the villages Stănița and Dupăpiatră to the east, the Peștera, Crăciunești and Trestia to the south, Rostoci and Gura Văii to the west, Groși and Bulzești to the north. From the administrative and territorial point of view, the Brad-Hălmagiu depression belongs, to a large extent, to Hunedoara County, and the western part of the White Criș corridor is integrated into the county of Arad.

In the same chapter, a presentation of the geographic framework, which, through its peculiarities (relief, climate, hydrography, soil and subsoil, flora and fauna), influenced the evolution of local communities. The study of the geographic conditions and especially the natural resources of the Zarand Land lead to the knowledge of the local economic specificity and, implicitly, the understanding of the relations between the population and the territory in which it has lived and developed. The particular relationship between man and nature led to the printing of some specific features that led to the individualization of this region, which can be noted in the historical and administrative evolution of the area.

The historical evolution of this territory is tumultuous, as Zarand Land is divided between Zarand County and a small part of Hunedoara County. Until the 16th century there was a certain administrative stability, after the Battle of Mohács (1526) and the formation of the Transylvanian Principality, the territory entered a period of three centuries in which the area was claimed and annexed when the Kingdom of Hungary, when the Principality. The economic interests of the Hungarian kings, the Transylvanian princes and the Austrian emperors determined the most curious administrative arrangements to include this gold-bearing land among the territories they exploited.

Documents issued during the 15th-18th centuries help us in the territorial reconstruction of the villages, voivods and districts of the Zarand Land, proving that their evolution was no different from those of the Hateg Land, the Wallachians of the Maramureș Land, the Făgăraș Land or districts from the Hunedoara county. The Romanian Districts of Zarand County are mentioned for the first time in 1390: Hălmagiu, Căpâlna,

Ciuci, Izvorul Crișului, Araneag, Cladova and the golden area around the Criș River. The donation diploma, issued on January 8, 1439, mentions only four districts: Ciuci, Baia de Criș, Ribița and Băița, and in 1444 the Șiria fortress included seven Romanian districts: Cladova, Araneag, Ciuci, Căpâlna, Crișul Alb, Hălmațiu Ribița. In 1445 the districts are registered: Căpâlna, Ciuci, Criș and Băița. With the passing of the Șiria fortress in the possession of the Báthory family, in 1464, the districts of Arăneag, Cladova, Căpâlna, Băița and Baia de Criș are mentioned. The *Urbarium* of Șiria fortress from 1525 no longer mentions the districts of the Zarand Land, most of the settlements being registered as part of the Ștefan Moga chiefdom. The variation in the number of districts can be explained by the fact that the destiny of these administrative-territorial units was linked to a *voivodship* leader, who was ruled by an empowerment.

The Romanian *cnezate*, even if they are little mentioned in the acts of the 15th century Hungarian chancellery, have not disappeared, and they remain the component structures of the districts. Fortunately, the relatively closed nature of the geographic space we are dealing with has made these structures perpetuate, underlying the later administrative units of the Habsburg period, thus being able to reconstruct, at least hypothetically, these forms of organization on the course of White Criș. These were formed by territorial formations covering micro-regions formed along the main tributaries of the White Criș, sometimes two or three neighboring valleys.

Based on the documents issued during the 16th -17th centuries and the administrative structures in Zarand Land, after the resolution of Emperor Charles VI of 1731, eleven micro-zones were identified. The towns of Hălmațiu, Ciuci, Aciuța, Bănești, Rișculița and Vața have preserved their name in the 18th century. In the eastern part of the Zarand Land, there is no area to be named in the documents, but in the 16th and 18th centuries, they are witnesses as well as leaders of the Romanian communities. Here, on the basis of geographic position and documents, the following areas were identified: the area of the Baia de Criș and the Brad, Ribița, Crișcior and Băița areas.

Since the 16th century, Zarand County has had a series of military and political events that have reduced its territory to half. Integration into the Transylvanian Principality, with all the partitions forming the *Partium*, the Ottoman domination of Banat followed by the Habsburg, beginning with the end of the 17th century, represented major phenomena that reverberated at the local level. Also, the small and great local nobility was involved in all internal political events, the most important being the war of the kuruts at the beginning of the 18th century.

The economic policy (the new obligations imposed on the population of Hungary and Transylvania) and the confession of the Vienna Imperial Court provoked in the Zarand Land oppositional reactions that required armed intervention. All this culminated in the great uprising led by Horea, Cloșca and Crișan that ravaged Transylvania between November and December of 1784. The uprising was the result of the deplorable state of the Romanian peasantry. The elimination of the last hope of escape from the serfdom (enlistment in the border regiments) produced a great anxiety among the peasantry, which led to anger on the main culprit for the miserable situation of the Hungarian nobility / landowner.

The Zarand land, despite being included as a geographical area in historical Transylvania, was part of the Hungarian Kingdom through territorial integration in the Zarand county. Although in the post-medieval and modern period the administrative boundaries of the county summed up the mountainous area of the former county, at the level of the mentality of the Hungarian population and, implicitly, of the intentions, a return to Hungary was wanted. This has happened, but for a short time, at the middle of the 19th century.

From the economic point of view, the Zarand Land had a mixed character, where traditional occupations, agriculture and forestry had an important share in the west of the depression, while in the east mining was the engine of the development of the region. If there is little information about the practice of agriculture, woodcutting and woodworking, mining in the Apuseni Mountains area is well documented.

The historiography of the problem identified three mining groups (Băița, Baia de Criș - Ruda Brad and Almașu Mare) on the northern slope of the Metaliferi Mountains, developed differently over three periods: 16th – 17th century; 1700-1747 (with the installation of the Habsburg occupation until the promulgation of the *Novelare Articles*) and 1747-1850 (the period in which the novel articles remained in force). This periodization has a more guidance role, a strict chronological delimitation cannot be established. These stages are characterized either by the intensification of exploitation or by a decrease in productivity, depending on the historical context, the evolution of the extractive technique or the legislative provisions meant to regulate and organize the miners' work, the supervision of the works and, at the same time, the perception of the *urbura*.

In the first two periods, gold mining operations did not have spectacular productions, mainly affected by the political instability of the Principality and the poor organization of miners. Starting with 1747, with the reorganization of these activities and

the adoption of new laws and administrative measures, gold mining is experiencing a new stage of development, reflected in particular in the gold exchange figures.

From this last period there are two conscriptions concerning mining in the Zarand Land from 1770 and 1779.

The conscription of 1770 records the names of the workers and the workers in Zarand County (without the Băița mining area). Conscription records 60 mines on the Baia de Criș area (with Tebea, Căraci and Risca) and on the territory of the villages of București and Crișcior. The blooming mines are in the area of Baia de Criș, 49, in București there are eight mines, and in Crișcior, three. There were 307 miners, including 63 pan gold miners in the White Criș valley and Tebea brook, constituted in 19 societies, and 12 independent miners. Of the miners, most of them came from Tebea, 80 of them, followed by 64 of Căraci and 24 of Rișca, and the fewest came from Baia de Criș, 10. Among the miners we can find four from Hălmăgiu, three from Ribicioara and one of Birtin and Scroafa, but residing in this mining area.

In 1779, a miners' conscription was made at the level of the entire Zarand County. Unfortunately, only two tables are kept: one containing the summary of the conscription and the other, the records for the villages of Bănești and Hălmăgel. Tabular data records the name of the settlement, the *urburatum* (in the case of the second table), if they came from elsewhere or they were natives and the contributions according to the land and animals they owned. The conscription summary records 881 miners in 28 localities.

Obviously in this Census there is the large number of miners from the localities of Crișcior, Stănița, Dupăiatră, București, Hărtăgani, Trestia, Băița, Tebea and Căraci, thus drawing the evolution of the mining operations in this area. The geographical location of the settlements indicates greater activity and productivity in the Băița and Almașul Mare groups, compared to that of the Baia de Criș.

As a conclusion, we can say that mining was not the dominant factor in the configuration and development of rural settlements in the south-eastern region of Zarand. During the three stages, which marked the economic and social evolution of the region during the sixteenth and nineteenth centuries, the pace of development was modest but it prefigured the massive investment flow after 1850 that generated the radical transformation of the region.

The historiography regarding religious life is not only poor, but also a strike of subjectivism. Those who dealt with this territory focused their attention on the Orthodox Church, excluding the study of other denominations, considered uncomfortable subjects to

be treated. Considering the period between the sixteenth and the eighteenth centuries, when the Church controlled everything that meant cultural emanation, the research pursued only the Romanian-Orthodox cultural manifestations, which led to the truncation of the overall image of the history of the Zarand land. The analysis was also hampered by the fact that much of the church, monastery or parish archives for the studied period were destroyed during the battles of 1784 and 1848-1849.

The confessional evolution of Zarand Land is a complex one, with four church jurisdictions known: Orthodox, Reformed, Greek-Catholic and Catholic. The research focused on the reconstruction of the local ecclesiastical structures - the Orthodox, Greek-Catholic and Reformed Archives, and, at the same time, the communities that supported them, from the 16th century until the 1848 Revolution. The evolution of Catholicism in the area can be divided into two periods: the 15th -16th centuries and the 18th - 19th centuries.

Since the second half of the 16th century the confession that assumed the confessional supremacy was Calvinism, leaving important traces of dogma and religious practice over the Orthodox Church. Although the documents related to the Orthodox Deanery in the depression area Brad-Hălmaġiu appear only in the middle of the 17th century, with the entrance of the Deanery of Criș, under the direct command of the Hungarian superintendent, they reflect the reformed confessional policy.

The conversions in this space were largely summed up by only a few families of nobles whose interest was to enter the administrative forums of the counties. As far as the communities in Baia de Criș, Crișcior, Ribița and Brad were concerned, settlements with privileged and mixed status from ethnic point of view, they benefited of their own Romanian-speaking priest, situation which has been perpetuated since the 17th century throughout the 18th century.

Along with the Union with the Catholic Church, two Romanian confessional jurisdictions coexisted in the Brad-Halmagiu depression. In the Brad district the Romanian population belonged to the Greek-Catholic Episcopate of Făġăraș, and in the Hălmaġiu district an Orthodox Deanery was organized under the jurisdiction of the Serbian Episcopate of Arad. Despite attempts to cross the district under the jurisdiction of the Transylvanian Episcopate, this area remained orthodox, which led to the resistance of the Romanian population in the eastern part of Zarand land.

The Unification, consecrated by the Leopoldine diplomas of 1699 and 1701, did not have the expected result of enrolling the Romanians among the other Transylvanian nations. Also, the division of Zarand County, by joining the eastern part to Transylvania,

thus entering the sphere of action of the united circles and an increasingly precarious economic situation created an unprecedented tension. The confessional disputes triggered by Visarion Sarai's visit and the riots caused by Sofronie's move from Cioara were generated by the inefficiency of the ecclesiastical policy promoted by the Vienna Imperial Court and even by the effective domination of Transylvania.

Another example is that of the events that took place in the Hălmaġiu district in the middle of the 18th century. On December 31, 1732, following the resolution of Emperor Carol VI, the western part of Zarand County was joined to Hungary, while the mountainous area of Zarand County (the districts of Hălmaġiu and Brad) remained in the Transylvanian Principality. Despite this fact, the Romanian population in the district of Halmagiu remained under the jurisdiction of the Serbian ward of Arad. After a series of attempts to annex this territory to the Făġăraş Episcopate, on the part of the united hierarchs, Empress Maria Theresa intended the dissolution of the Serbian ward. The ecclesiastical and diplomatic disputes that held for three years ended with the gain of the cause of the Metropolitan Orthodox Church, divisively Zarand Land.

The coexistence of the two confessions - united and Orthodox in the same county - generated resistance to the Union among the Romanian population in the Brad district. Although frail, Orthodoxy was maintained in the first half of the 18th century, and with the Edict of tolerance issued by the Austrian emperors, it gained ground to occupy almost all the territory of the County.

Despite the institutional membership of the Episcopate of Făġăraş, the denominational Conscriptions of the first half of the century and that of General Buccow prove the existence of numerous Orthodox priests in Zarand Land and a large number of declared Orthodox.

With the Edict of tolerance and the establishment of the Orthodox Diocese of Transylvania, the number of Greek-Catholic churches decreases significantly, so that at the beginning of the nineteenth century there was only one parish, in Bucharest, with fillets at Crişciur, Vaca and Hălmaġiu. Towards the middle of the century, the confession is experiencing a slight revival, increasing the number of believers.

Regarding the Calvinist Church, in the 18th century it was profoundly marked by the Catholic counter-reform, losing its ecclesiastical monopoly for a century and a half. The history of Calvinist churches in Zarand Country is a little known in the history of this area. The information, though disparate, completes the image of the religious life in Zarand Land. Our available documents indicate that missionary actions continued in the first half

of the 18th century. We know very little about their result, but we can assume that a part of the Romanians here converted, based on the Romanian resonance names identified in the tables of the parishioners of these communities.

Unlike the Calvinist communities in the Land of Hațeg, which disappeared in the first decades of the 18th century, the parishes not only survived in Zarand Land, but throughout the ages the communities have constantly strengthened themselves. In the second half of the century the parishioners had come from small "prayer places" in the situation of building stone churches.

The chasing of Catholic priests' cities in the middle of the 16th century, outlawing and ruining Catholic churches throughout the country at the beginning of the 17th century forced the practice of Catholic religion only privately. With the Habsburg occupation, Catholicism was imposed as a state religion, which led to a certain revival of this confession. In the Zarand Land, the Catholic Church in Baia de Criș, which was abandoned in the 16th century and destroyed towards the end of the 17th century, regained its lost glory due to the Franciscan monks who came from Deva, starting with 1712. The act of setting up the monastery, Issued and signed by Paul Alexandru Kovács, general vicar of the Cenad Diocese, dates back to 1728. The Franciscan monk Augustin Fehervári receives the task of organizing here a monastery and preserving the Catholic believers in the districts of Hălmagiu and Brad.

The most important narrative source of the Baia de Cris monastery belongs to the Franciscan missionary Blasius Kleiner from the Catholic Diocese of Bulgaria. He made a report, in Latin, referring to the history of Bulgaria, Wallachia and Transylvania. The manuscript, titled *Archivium tripartitum ...*, is one of the most important sources of the 18th century. As far as the places of worship are concerned, it uses very extensive extracts from the parochial documents which, in the case of the monastery of Baia de Criș, are now missing.

During the period of the monk Elek Szabó began the church repair talks and his successor, Elias Frusich, succeeded in four years to restore the church and build up the monastery building, a construction site completed in 1764.

Besides Baia de Criș, the monks from Deva helped to establish the Catholic chapels in Hălmagiu, Trestia and Băița. Documents kept on their activities show no interest in supporting the Viennese Imperial Court's confessionary policy, but in preaching for the small Catholic community, made up of nobles, landowners, officers and miners. The only

converts to Catholicism, documented, do not refer to Greek-Catholics or Orthodox, but to reformed Hungarians.

Concerning the history of the four denominations in the Zarand Land, the reconstruction of another subject - the organization of religious education in the 18th century and the beginning of the next one - was also attempted. Surveying the sources has led to the conclusion that Zarand County authorities have been disinterested throughout the 18th century to support education. Religious, Greek-Catholic or Reformed Education was achieved through the involvement of local communities, parishes, or the Montanist Office, which led to a deficient educational act. Only four Romanian schools are known in Zarand County, at the Vaca monastery, Brad, Halmagiu and Băița, but almost nothing is known about their activity. In the reformed environment, from the four compact communities, Baia de Criș, Brad, Crișcior and Ribița, only the first three supported teachers for the education of children. With the Josephine Reformation, towards the end of the 18th century, the first German state schools are set up in Baia de Criș and Băița. If the activity of the first was taken over by the Catholic monastery, the school in Băița was supported by the Zlatna Mountain Office and the Aulic Chamber of Transylvania. The school problem changes with the Diet of 1837-1838, when a project for improving the education situation is being initiated. In Zarand County, the document arrived on 10 April 1839, and the local nobility, more willing to concessions, rushed to raise village schools by own contribution, a decision being made on January 19, 1841. The first schools set up were from Brad and Hălmagiu, who opened their gates on April 1, 1843.

In direct connection with the last two aspects is the presence of the old, Romanian and foreign books, which circulated in Zarand Land during the 17th-19th centuries. The Romanian Book Fund identified in the Zarand Land consists of 171 titles, of which 428 are exemplary, out of which 26 are unknown. Out of the 402 copies, whose data are known, 65 copies were printed in the Râmnic, 73 in Bucharest; 145 came out of the printing presses of Blaj, 40 in Buda and 31 in Sibiu, printed in the 18th -19th centuries. The fewest copies belong to the 17th century and were printed in Alba Iulia, Iași, Târgoviște, Dealu Monastery and Govora.

Following the dynamics of the circulation of the Romanian book it was established that during the 17th century most of the prints came from Wallachia and Moldavia. Since the second half of the 18th century, the number of Transylvanian prints has grown considerably, but despite the restrictions imposed by the Vienna Imperial Court, they have not only disappeared but their number has doubled.

As far as the foreign book is concerned, it is only known to us through reports of canonical visits made at the Franciscan monastery of Baia de Criș and the Roman Catholic parish of Băița from the years 1822 and 1830. At present, from our knowledge, there is still no copy of the libraries of these places of worship, most likely destroyed during the revolution of 1848-1849.

The geographic, historical and administrative, economic and confessional factors led to the individualization of Zarand Land. The best way to quantify the evolution of the region is to establish the dynamics of the number of settlements and population over the period under investigation and to perform a comparative analysis. In this respect, we use the many statistical materials, *urbarium*, conscriptions and censuses. The first demographic document preserved for the Zarand Land is the Șiria fortress *urbarium* of 1525. For the 17th century such documents do not exist, but since the Habsburg regime has been established, the situation has changed radically. The interest of the Vienna Imperial Court in identifying the financial sources needed to cover the needs of the state and the organization of the tax system has led to the recording of the demographic realities of Transylvania, so we have a series of data that allow comparative quantitative estimations. To this are added confessional, reformed, Greek-Catholic and Orthodox conscriptions.

A comparative demographic analysis of the population of the eleven areas identified in the territory of the Zarand Land, for the period of the 18th -19th centuries, was made. The statistical results were explained punctually, detailing the evolution of the main settlements, Hălmațiu, Baia de Criș and Brad and the factors that influenced their destiny.

As a result of the corroboration of the research results on the mentioned factors and the statistical analyzes, five types of settlements were identified: mining localities, localities where the mining specific occupations were combined with agricultural activities, the localities where agriculture was predominant, localities specialized in crafts and administrative and commercial centers.

Another aspect revealed by the comparative demographic evolution in the period 1700-1850 is the much larger population of the eastern area of the Zarand Land, Brad district, to the north-western part, the Hălmațiu district. The same situation was observed in the 1525 *urbarium*, so we can assume that the demographic evolution remained in the same parameters and during the 16th - 17th centuries. Thus, the Șiria domain has a large number of inhabitants in the mountainous areas of the Zarand Land, in the mining settlements around Bai de Criș and the villages of Tomnatec, Mihăileni, București, Stănița,

Dupăpiatră, Obârșă or Hărțăgani and at the opposite pole are the villages of Valea mare, Groși or Vozdoci, with the lowest number of inhabitants.

However, by comparing the growth indices between the two areas, we observe similar parameters. This information indicates, at least at the time investigated, that the mining operations of the Metaliferi Mountains were not a decisive factor in the demographic development of the Brad district, but rather one that compensated for the hardships encountered by the harsh life of the mountainous area. Considering the situation of the ordinary population, especially the Romanian one, overwhelmed by countless taxes, the opportunity to be registered among the miners, occupation with special privileges, represented an opportunity.

Concerning the confessional evolution in Zarand Land, at least since the second half of the 18th century, an overwhelming proportion of Orthodox Romanians can be seen.

In Chapter VI, a register of all localities identified in the Zarand Land was created in the form of a historical dictionary, starting with the first documentary attestations and until the beginning of the 19th century. This was followed by the documentations of the settlements, with the spelling of the names, and their owners.

Considered as a whole, the history of Zarand Land is little known to researchers. Apart from a few subjects such as the confessional disturbances of Hălmațiu and the important role of the population here in the two major historical events, the uprising of Horea, Cloșca and Crișan, and the revolution of 1848-1849, or some aspects punctually touched in synthesis works, the evolution of this territory was an unknown in Romanian historiography. This is why we considered this approach to the political, economic and cultural history of the Zarand Land necessary. Researching the emergence and development of the rural habitat of Zarand Land, the relationship between man and the geographic space he lived in, leads not only to knowing the past of this region but also to a better understanding of the present situation.

Despite a unitary development, the status of a border county, between Transylvania and Hungary, left deep traces in the administrative development of Zarand Land. Divide the territory from the confessional point of view has drawn two directions of influence. The Hălmațiu District, located in the western part of the depression and under the influence of the Orthodox Episcopate of Arad, was finally included in Arad County. Instead, the eastern side, the Brad district, part of the Greek-Catholic Episcopate of Făgăraș, and then the Orthodox Episcopate of Transylvania belong to Hunedoara County.

BIBLIOGRAPHY

I. Novel sources

A Magyar Országos Levéltár, *Colectio Diplomatica Hungarica*. (**Error! Hyperlink reference not valid.**)

A Magyar Kancelláriai Levéltár, *Libri regii* (<http://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/>)

Arhiva Arhiepiscopiei din Alba-Iulia, Fond *Parohia Baia de Criș*.

Arhiva Arhiepiscopiei din Alba-Iulia, Fond *Visitatio Canonica*.

Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva (MCDR Deva), Biblioteca, *Procese verbale de predare-preluare din Protopopiatul Ortodox Român Brad*.

Magyar Ferences Könyvtár Budapest (M.F.K. Budapest), Kézirattár, *Archivum Tripartitum, vol. II, Körösbanyzi kézirat. (Manuscrisul Baia de Criș)*

Protopopiatul Ortodox Român din Orăștie (P.O.R. Orăștie), *Catalogul Depozitului de Concentrare a Bunurilor Patrimoniale Orăștie*.

Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale (SJHdAN), Fond *Colecția de Documente (1387-1700)*.

Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale (SJHdAN), Fond *Conventul călugărilor franciscani – Vințu de Jos*.

Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale (SJHdAN), Fond *Parohia Reformată Brad*.

Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale (SJHdAN), Fond *Prefectura județului Hunedoara*.

Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale (SJHdAN), Fond *Primăria orașului Brad*.

Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale (SJHdAN), Fond *Tribunalul Minier Zlatna*.

II. Published sources

A hunyand-zarándi református egyházközségek történeti katasztere (1686-1807), (ed. Buzogány Dezső, Sipos Gábor, Ósz Sándor Előd), Cluj, Episcopia Reformată a Ardealului, vol. I – 2003, vol. II – 2005, vol. III – 2007.

A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei (coord. Monok István), vol. 4. *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya* (Magyar Árpád, Zvara Edina), Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2009.

A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei (coord. Monok István), vol. 7. *anKároly Főiskola*, 2012.

A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei (coord. Monok István), vol. 10. *A szegedi tudományegyetem egyetemi könyvtár 1701-1800 közötti régi nyomtatványai* (Varga András), Szeged, Készült az SZTE Klebelsberg Könyvtárban, 2016.

Acsady Ignác, *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio Korában, 1720-1721*, Budapest, 1896.

Az 1869. Évi népszámlálás vallási adatai, (ed. Sebők László), Budapest, Teleki László, 2005.

Béla Iványi, *Archivum gyömröense gentis comitum Teleki de Szék*, Szeget, 1931.

Bunea, Augustin, „Statistica românilor din Transilvania în anul 1750”, în *Transilvania*, anul XXX, nr. IX, Sibiu, 1901, p. 237-292.

Calendarium Dioecesanum V. Cleri M. Principatu Transilvaniae Ad Annum qui est post Bissexilem secundus M.DCC.LXXXII, Cibinii, Typis Martin Hochmeister, 1782.

Calendarium Ecclesiasticum Tam et Vetus. Bibliotheca Ecclesiastica et Catalogus Venerab. Cleri M. Principatus Transilvaniae Pro Anno Bissextili, Albae Carolinae, Typis Episcopalibus, 1788.

Calendarium novum et vetus, ad annum bissexilem M DCCC XXXII, dierum 366 in usum M. Principatus Transsilvaniae et partium adnexarum, Claudiopoli, Typis Lycei Regii, 1833.

Calendarium novum et vetus, ad annum vulgarem M DCCC XXXIX, dierum 365 in usum M. Principatus Transsilvaniae et partium adnexarum, Claudiopoli, Typis Lycei Regii, 1839.

Catalogus librorum latinorum qui venales prostant apud Joseph Ignatium Reviglio et Filium, Taurini, Ex regio Tipographaeo, 1825.

Catalogus Venerabilis Cleri Dioceseos Transsylvaniensis, 1814.

Catalogus Venerabilis Cleri Dioceseos Transsylvaniensis, Claudiopoli, Typis Lycei Romano Catholici, 1855.

Catalogus Venerabilis Cleri Dioceseos Transsylvaniensis, Claudiopoli, Typis Lycei Romano Catholici, 1859.

Catalogus Venerabilis Cleri Dioceseos Transsylvaniensis, Claudiopoli, Typis Lycei Romano Catholici, 1867.

Catalogus Venerabilis Cleri Dioceseos Transsylvaniensis, Albae Carolinae, Typis Episcopalibus, 1870.

Călători străini despre țările române, vol. I, (volum îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dresca Bulgaru, Paul Cernavodeanu, Ion Totoiu), București, Editura Științifică, 1968.

Călători străini despre țările române, vol. II, (volum îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dresca Bulgaru, Paul Cernavodeanu), București, Editura Științifică, 1970.

Călători străini despre țările române, vol. VIII, (volum îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dresca Bulgaru, Paul Cernavodeanu), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

Călători străini despre țările române, vol. IX, (volum îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dresca Bulgaru, Paul Cernavodeanu), București, Editura Academiei, 1997.

Ciobanu, Virgil, „Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762”, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, nr. III, 1924-1925, p. 617-700.

Conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750, vol. I, (partea I – Descrierea localităților conscrise), (ed. Ladislau Gyémant, Remus Câmpeanu, Anton Dörner, Florin Mureșan) București, Editura Enciclopedică, 2009.

Conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750, vol. II, (părțile I-III – Tabelele statistice), (ed. Ladislau Gyémant, Remus Câmpeanu, Anton Dörner, Florin Mureșan) București, Editura Enciclopedică, 2016.

Consignatio Statistico Topographica Singulorum in Magno Principatu Transylvaniae, (coord. Bogdan Crăciun, Ioan Bolovan), Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2003.

Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei 1653, (traducere, studiu introductiv și note Alexandru Herlea, Valeriu Șotroacă, Romul Pop, Iuliu Nesta, Ioan N. Floca), Cluj-Napoca, Dacia, 1997.

Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I, Budapest, 1890.

Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente Externe (1744-1754), (ed. Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran), Cluj-Napoca, Mega, 2009.

Dezső Danyl, David Zoltán, *Az első Magyarországi népszámlálás - 1784-1787*, Budapest, 1960.

Documenta ad historiam familiae Bátori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540, (ed. Horváth Richárd, Neumann Tibor, C. Tóth Norbert), Nyíregyháza, 2011.

Documente privind istoria României, veacul XIV, C. Transilvania, vol. III (1331-1341), București, Editura Academiei, 1954.

Erdélyi történelmi adatok, VII. 1, Az Erdélyi fejedelmek királyi könyvei I, 1569-1581, (coord. Jakó Zsigmond, regeste și note Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó) Cluj, Erdélyi Múzeum, 2003.

Erdélyi történelmi adatok, VII. 3. Az Erdélyi fejedelmek királyi könyvei I, 1569 - 1602, (coord. Jakó Zsigmond, regeste și note Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó) Cluj, Erdélyi Múzeum, 2005.

Erdélyi történelmi adatok, VIII. 1, Az erdélyi káptalan Jegyzőkönyvei, 1222 - 1599, (coord. Jakó Zsigmond, regeste și note Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke) Cluj, Erdélyi Múzeum, 2006.

Faur, Vasile, *Țara Zarandului. Conscripții, cronică, documente, imagini*, Arad, Ed. Concordia, 2014.

Fekete Nagy Antonius, Makkai Ladislau, *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria Illustrantia usquem ad annum 1400 p. Christum*, Budapest, 1941.

Gagyi de Etéd, Eugen, „Documente istorice: Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitate anno 1805”, în *Transilvania*, anul XLII, nr. II martie-aprilie, 1911, p. 148-171.

Genealogica Deducto Regnantis Caesareae Domus Austriacae. Continet Statum Augustissimae caesareae Domus, 1844.

Hațegan, Ioan, *Vilayetul de Timișoara. Repere cronologice. Selecție de texte și date*, Timișoara, Banatul, Artpress, 2005.

Hitchins, Keith, Beju, Ioan N., „Documente privitoare la trecutul Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania după 1761”, în *Mitropolia Ardealului*, nr. 1-3, 1974, p. 13-46.

Hitchins, Keith, Beju, Ioan N., „Statistica românilor ortodocși din Transilvania din anul 1766”, în *Mitropolia Ardealului*, nr. 7-9, 1977, p. 505-551.

Hitchins, Keith, Beju, Ioan N., „Conscripția clerului ortodox transilvan din 1767”, în *Mitropolia Ardealului*, 7-8, 1984, p. 534-568.

Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I/2, 1346-1450, București, 1890.

Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria B. Izvoare narative, vol. I, 1773-1785, (Ștefan Pascu, Nicolae Edroiu, Ileana Bozac, Ladislau Gyémant, Volker Wollmann, Alexandru Neamțu, Costin Feneșan), București, Editura Academiei, 1983.

Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria B. Izvoare narative, vol. II, (1786-1860) (Ștefan Pascu, Nicolae Edroiu, Ileana Bozac, Ladislau Gyémant, Volker Wollmann, Alexandru Neamțu, Costin Feneșan, Lelia Täuber), București, Editura Academiei, 1983.

Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria A. Diplomataria, vol. IV, mai 1785 – decembrie 1785, (Ștefan Pascu, Alexandru Neamțu, Ion Dordea, Lelia Täuber, Volker Wollmann), București, Editura Academiei, 1986.

Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria A. Diplomataria, vol. V, I. Tribunalul minier Zlatna, 18 noiembrie 1773 – 3 octombrie 1785; II. Comitatul Hunedoara unit cu Zarandul, 7 aprilie 1772 – 15 decembrie 1784 (Ștefan Pascu, Mihail Cerghedeau, Vasile Ionaș, Ladislau Gyémant, Volker Wollmann, Viorel Vânătorul), București, Editura Academiei, 1990.

Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria A. Diplomataria, vol. IX, I. Comitatul Alba de Jos; II. Comitatul Alba de Sus, (Ladislau Gyémant, Remus Câmpeanu, Ion Mircea, Anton Dörner), Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004.

Jakó Zsigmond, Valentiny Antal, *A torockószentgyörgyi thorotzkay család levéltára*, Cluj, 1944.

Laslo, Florean-Adrian, „Conscripția confesională a clerului greco-catolic din anul 1767. Considerații preliminare”, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești. Arheologie-Istorie-Muzeologie*, nr. 6, 2000, p. 113-123.

Lupaș, Ioan, *Documente istorice transilvane*, vol. I (1599-1699), Cluj, Cartea Românească, 1940.

Magyari Ándras, *II Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege*, Cluj-Napoca, Kriterion, Polis, 1994.

Miskolczy Ambrus, Varga E. Árpád, *Jozefinizmus tündérországbán. Erdély történeti demográfiajának forrásai a XVIII. század második felében*, Budapest, Tarsoly Kiadó, 2013.

Melléklet az 1886-ik évre vonatkozó püspöki jelentéshez, 1886.

Monumenta Comitalia Regni Transilvaniae, vol. IV (1587-1601), (ed. Szilágyi Sándor), Budapest, 1878.

Monumenta Comitalia Regni Transilvaniae, vol. XI (1649-1658), (ed. Szilágyi Sándor), Budapest, 1886.

Monumenta Comitalia Regni Transilvaniae, vol. XIX (1686-1688), (ed. Szilágyi Sándor), Budapest, 1896.

Prodan, David, „Domeniul cetății Șiria la 1525”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie - Cluj*, nr. III, 1960, p. 38-101.

Prodan, David, „Urbariul domeniului Devei la 1673”, în *Sargetia*, nr. XV, 1981, p. 125-152.

Pușcariu, Ilarion, „Statistica românilor din Transilvania în anul 1762”, în *Transilvania*, anul XXXIII, nr. 1, 28 februarie 1902, p. 40-44.

Pușcariu, Ilarion, *Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, Tipariul Tipografiei Archidieceesane, 1900.

Pușcariu, Ilarion, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, Tipariul Tipografiei Archidieceesane, 1889.

Radu, Demetriu, *Diecesa Lugoșului. Șematism istoric*, Lugoș, 1903.

Ridicarea topografică Iosefină, (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Josephinische_Landaufnahme,_1763-87.png, accesată în 11.04.2017)

Togan, Nicolae, „Statistica românilor din Transilvania din 1733”, în *Transilvania*, anul XXIX, nr. IX-X, 1900, p. 169-213.

Togan, Nicolae, „Cea mai veche statistică a românilor ardeleni”, în *Transilvania*, anul XXXI, nr. II-III, Sibiu, 1900, p. 41-54.

Schematismus Dicasteriorum et Officialium Magni Principatus Transilvaniae pro anno 1813, Cluj, Typis Lycei Regii, 1813.

Schematismus Venerabilis Cleri Dioceseos Transsylvaniensis, Alba Iulia, Typis Volz et Körner, 1882.

Schematismus Venerabilis Cleri Dioceseos Transsylvaniensis, Alba Iulia, Typis Lycei Episcopilibus, 1888.

Universalis Schematismus Ecclesiasticus venerabilis cleri romano- et graeco-catholici saecularis et regularis: incliti regni Hungariae partumque eidem adnexarum nec non Magni Principatus Transilvaniae, sub benigno-gratiosa protectione excelsi consilii regii locumtenentialis Hungarici, Buda, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, 1842-1843.

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, vol. IV, (coord. Gustav Gündisch), Hermannstadt, 1937.

Varga E. Árpád, *Hunyad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850-2002*. (www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/hdetn02.pdf, accesat în 10.06.2017)

Varga E. Árpád, *Arad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1880-2002*. (www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/aretn02.pdf, accesat în 11.06.2017)

Veress, Andrei, *Documente privind istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. III. *Acte și scrisori (1585-1592)*, București, Cartea Românească, 1931.

Veress, Andrei, *Documente privind istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. V. *Acte și scrisori (1596-1599)*, București, Cartea Românească, 1932.

Veress, Andrei, *Documente privind istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VI. *Acte și scrisori (1600-1601)*, București, Cartea Românească, 1933.

Veress, Andrei, *Documente privind istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX. *Acte și scrisori (1614-1636)*, București, Cartea Românească, 1937.

„...*Virtuti decreti tollerantiae beneficia clero Graeci restituenda ...*”. *Biserica românească din Transilvania în izvoarele statistice ale anului 1767*, (ed. Daniel Dumitran, Ana Dumitran, Florean-Adrian Laslo) Alba Iulia, Altip, 2009.

III. General bibliography

Albu, Nicolae, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, Tipografia „Lumina”, Miron Roșu, 1944.

Benkő József, *Transsilvania specialis*, vol. I, (ed. îngrijită de Szabó György), București-Cluj, Kriterion, 1999.

Bod Péter, *Historia Hungarorum ecclesiastica, inde ab exordio Novi testamenti ad nostra usque tempora ex monumentis partim editis, partim vero ineditis, fide dignis, collecta studio et labore Petri Bod de Felső-Csernáton*, vol. I (ed. L. W. E. Rauwenhoff, Car. Szalay), Lugduni-Batavorum, 1888.

Boros Fortunát, *Az Erdély ferencrendiek*, Cluj-Kolosvar, 1927.

Butură, Valer, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, Dacia, 1978.

Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691–1830). Recuperarea unei identități culturale, (ed. Ioan Chindriș, Niculina Iacob, Eva Mârza, Anca Elisabeta Tatay, Otilia Urs, Bogdan Crăciun, Roxana Moldovan, Ana Maria Roman-Negoi), Cluj-Napoca, Mega, 2016.

Camber E. George, *Țara Zarandului*, București, Cartea Românească, 1934.

Cucu, Vasile S., *Geografia așezărilor rurale*, Târgoviște, Domino, 2000.

David, Nicoleta, *Țara Zărandului. Studiu de geografie regională*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010.

Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, (coord. Adrian Andrei Rusu), Cluj-Napoca, Presa Universitară, 2000.

Dictionnaire de Théologie Catholique, vol. 1 (partea a I-a), Paris, Librairie Letouzey et Ané, 1909.

Dictionnaire de Théologie Catholique, vol. 2 (partea a II-a), Paris, Librairie Letouzey et Ané, 1909.

Dictionnaire de Théologie Catholique, vol. 6 (partea a II-a), Paris, Librairie Letouzey et Ané, 1914.

Dragomir, Silviu, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I-II, (ediția a II-a îngrijită de Emanuil Rus) Cluj-Napoca, Dacia, 2002.

Ember Pál, *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transilvania*, (ed. Adolf Lampe), Trajecti ad Renum/Utrecht, 1728.

Fábian Gábor, *Arad vármegye leirása históriai, geographiai és statistikai tekintetben*, vol. I, Buda, 1835.

Gavra, Camelia-Ina, *Peisaje culturale în Munții Metaliferi*, Cluj-Napoca, Risoprint, 2013.

Geografia României. Vol. III Carpații românești și Depresiunea Transilvaniei, București, Editura Academiei, 1987.

György József, *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*, Cluj-Kolozsvár, 1930.

György Piusz Szabó, *Ferencrendiek a magyar történelemben*, Budapest, 1921.

Istoria României. Transilvania (ed. Anton Drăgoescu), vol. I, Cluj-Napoca, Editura George Barițiu, 1997.

- Istoria Românilor*, vol. III, (coord. P. Constantinescu-Iași, Em. Condurachi, C. Daicoviciu, A. Oțetea, D. Prodan), București, Editura Academiei, 1964.
- Kozma Pál, *Zaránd vármegye leirassa, Földirati, statistikai, és történeti leirása*, Cluj, 1848.
- Léstyán Ferenc, *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai*, Gyulafehérvár, Római Katolikus Érsekség, 2000.
- Lupaș, Ioan, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, (ediția a II-a, îngrijită de Doru Radosav), Cluj-Napoca, Dacia, 1995.
- Lupaș, Ioan, *Din istoria Transilvaniei*, București, Eminescu, 1988.
- Maghiar, Nicolae, Olteanu, Ștefan, *Din istoria mineritului în România*, București, Editura Științifică, 1970.
- Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad kiralyi város tortenete*, vol. I, Arad, 1892.
- Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad kiralyi város tortenete*, vol. II, Arad, 1895.
- Metes, Ștefan, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria până la 1700*, vol. I, Arad, 1918.
- Metes, Ștefan, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936.
- Micu, Samuil, *Istoria Românilor*, vol. II (ediție princeps după manuscris, de Ioan Chindriș), București, Viitorul Românesc, 1995.
- Neue Deutsche Biographie*, vol. 19, Berlin, Duncker & Humblot, 1999.
- Niedermaier, Paul, *Habitatul medieval din Transilvania*, București, Editura Academiei, 2012.
- Olahus, Nicolaus, *Ungaria*, (traducere, cuvânt înainte și note, Antal Gyöngyvér) București, Biblioteca Bucureștilor, 2011.
- Papacostea-Danielopolu, Cornelia, Demény, Lidia, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII-XIX)*, București, Eminescu, 1985.
- Pascu, Ștefan, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1954.
- Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, Dacia, 1972.
- Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, Dacia, 1986.
- Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca, Dacia, 1989.
- Porumb, Marius, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Secolele XIII-XVIII*, București, Editura Academiei, 1998.
- Prodan, David, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, Editura Academiei, 1967.
- Prodan, David, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, Editura Academiei, 1968.
- Prodan, David, *Răscoala lui Horea*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979.
- Prodan, David, *Răscoala lui Horea*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.
- Protopopescu, Lucia, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966.

- Sicoe, Ioan, Jianu, Nicu, *Județul Hunedoara, zonele etnografice*, Deva, 2008.
- Simonescu, Dan, Buluță, Gheorghe, *Scurtă istorie a cărții românești*, București, Demiurg, 1994.
- Suciu, Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, București, Editura Academiei, 1966.
- Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*. (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>, accesat 03.05.2017)
- Ujvári, I., *Geografia apelor României*, București, Editura Științifică, 1972.
- Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2006.
- Wenzel Gustáv, *Magyarország bányászatának. Kritikai története*, Budapest, 1880.
- 2000 trepte în mineritul zărândeian*, Deva, 1979.

IV. Dedicated bibliography

- Abrudeanu, Ion Rusu, *Aurul românesc, istoria lui din vechime până azi*, București, Cartea Românească, 1933.
- Andea, Avram, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița, Banatica, 1996.
- Andrițoiu, Maria, Cerghedeian Mihail, „Sigilii sătești în comitatele Hunedoara și Zarand”, în *Revista arhivelor*, nr. 1, 1971, p. 1-23.
- Anghel, Călin, „Ocupații la Sebeș la sfârșitul secolului al XIX-lea”, în *Terra Sebus*, nr. 3, 2011, p. 421-429.
- Anuichi, Silviu, „Relații bisericești româno-sârbe din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XCVII, nr. 7-8, 1979, p. 869-1056.
- Ardelean, Livia, „Documente de arhivă despre Grigore Maior”, în *Episcopul greco-catolic Grigore Maior la 300 de ani de la naștere*, Satu-Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2015, p. 40-47.
- Balog, Iosif Marin, „Efectele socio-economice ale mineritului în „patrulaterul aurifer” al Apusenilor în perioada 1850-1914”, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, tom LIII, 2014, p. 147-165.
- Balog, Iosif Marin, „Școală și societate în cadrilaterul aurifer al Apusenilor 1800-1914”, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*, Târgu Mureș, nr. XVIII, 2015, p. 5-29.
- Balog, Iosif Marin, *Mirajul aurului. Economie și societate în „Cadrilaterul aurifer” al Apusenilor (1750-1914)*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2016.
- Basarab, Maria, *Cuvinte mărturisitoare. Însemnări de pe cărți românești vechi din județul Hunedoara*, Deva, Acta Musei Devensis, 2001.
- Bălan, Ioan, „Un sinod diecezal necunoscut, de sub Rednik”, în *Cultura creștină*, anul XVI, nr. 5, mai 1936, p. 283-296.
- Bejan, Adrian, „Economia satului bănățean la începutul feudalismului (sec. VIII-XI)”, în *Analele Banatului S.N., Arheologie-Istorie*, XII-XIII, 2004-2005, p. 265-293.

Benkő Elek, *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelõmedencéi*, Budapesta – Cluj-Napoca, Teleki László – Polis, 2002.

Berényi Maria, *Personalități marcante in istoria și cultura romanilor din Ungaria (secolul XIX)*, Gyula, 2013.

Bichicean, Gheorghe, „Religia românilor din Transilvania în cuprinsul Constituțiilor Aprobate (Dieta din anul 1653)”, în *Sargetia*, XXV, 1992-1994, p. 277-281.

Binder, Petre, „Geografia istorică a Munților Apuseni în orânduirea feudală (secolele XIII-XVII)”, în *Apulum*, nr. XIII, 1975, p. 519-539.

Bocșan, Nicolae, Lumperdean, Ioan, Pop, Ioan-Aurel, *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)*, Oradea, Cele Trei Crișuri, 1994.

Bogdan, Florin, *Prețul de achiziție al cărții românești în Transilvania în secolele XVI-XIX*, Sibiu, InfoArt Media – Astra Museum, 2011.

Borcea, Liviu, „Considerații cu privire la satele, cnezii și voievozii din Zarand și Câmpia Aradului”, în *Crisia*, nr. XIX, 1989, p.181-203.

Botezan, Liviu, „Contribuții la studiul organizării sesiilor iobăgești din comitatul Hunedoara la începutul secolului al XIX-lea”, în *Sargetia*, V, 1968, p. 195-214.

Bozac, Ileana, Pavel, Teodor, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, vol. I, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2007.

Bozac, Ileana, Teodor, Pompiliu, „Învățământul românesc din Transilvania în secolul al XVIII-lea și începutul celui următor”, în *Din istoria pedagogiei românești*, vol. II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, p. 142-188.

Brusanowski, Paul, „Motivațiile politice ale interesului cardinalului Leopold Kollonich față de români”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6/II, 2002, p. 55-66.

Brusanowski, Paul, „Etapela contrareformei în Transilvania până la mijlocul secolului al XVIII-lea”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11/II, 2007, p. 201-223.

Brusanowski, Paul, *Învățământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848-1918. Între exigențele statului centralist și principiile autonomiei bisericești*, vol. I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010.

Brusanowski, Paul, „Structuri instituționale ale Ortodoxiei din Principatul Transilvaniei și Regatul Ungariei până în 1761”, în *Unirea românilor transilvăneni cu biserica Romei, vol. II: de la 1701 până în anul 1761* (ed. Johann Marte, Viorel Ioniță, Wolfgang Nikolaus Rappert, Laura Stanciu, Ernst Christoph Suttner), București, Editura Enciclopedică, 2015, p. 135-184.

Bulboacă, Sorin, „Cnezi, nobili și districte românești în comitatul Zarand în secolul al XV-lea”, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana. 95 de ani de la Marea Unire*, vol. VII, Arad, 2013, p. 21-33.

Bunea, Augustin, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, Tipografia Seminarului Archiepiscopalian, 1902.

Bunea, Augustin, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 2012.

Burnichioiu, Ileana, „Cruci de consacrare medievale din Transilvania și din vestul României”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, nr. 18/I, 2014, p. 41-94.

Butură, Valeriu, „Sisteme de cultură în Munții Apuseni”, în *Apulum*, nr. VIII, 1970, p. 509-523.

Caciora, Andrei, Glück, Eugen, „Cnezate și voievodate românești arădene”, în *Studii privind istoria Aradului*, București, Editura Politică, 1980, p. 151-174.

Câmpeanu, Remus, Varga, Attila, Dörner, Anton, *În pragul Europei. Instituțiile transilvane în epoca prerreformistă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008.

Căpățână, Dan, „Cercetări arheologice la Hălmagiu și Vârfurile (jud. Arad)”, în *Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă*, nr. 2, 1976, p. 76-80.

Câmpeanu, Remus, *Elite românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2000.

Cerchedean, Mihail, „Mineritul – o posibilitate de emancipare națională a românilor din Transilvania”, în *Români. Sârbi. Slovacia. Congresul naționalităților - 100 ani. Tratatul de la Trianon - 75 ani*, Deva, Bibliotheca Musei Devensis, 1995, p. 25-61.

Chindriș, Ioan, „Cartea românească veche la Budapesta”, în *Acta Musei Napocensis*, 33/II, 1997, p. 215-229.

Chindriș, Ioan, Iacob, Niculina, *Petru Pavel Aron*, Blaj, Astra, 2007.

Cristache-Panait, Ioana, *Circulația cărții vechi bucureștene în Transilvania*, București, Biblioteca București, 1998.

Cristache-Panait, Ioana, *Arhitectura de lemn din județul Hunedoara*, București, Arc, 2000.

Cocan, Pompei, Ciangă, Nicolae, „The Lands of Romania as Mental Spaces”, în *Revue Roumaine de Géographie*, tom 43-44, 1999-2000, p. 199-205.

Colta, Elena Rodica, „Circulația tipăriturilor vechi românești în secolul al XVIII-lea în comitatele Arad și Zarand”, în *Ziridava*, X, 1978, p. 679-690.

Colta, Elena Rodica, „Însemnări de pe cărți vechi românești, documente ale veacurilor trecute arădene”, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 1059-1079.

Colta, Elena Rodica, „Vechi tipărituri românești în județul Arad”, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 715-757.

Colta, Elena Rodica, „Orașul Hălmagiu la mijlocul secolului al XVIII-lea. Date oferite de conscripția fiscală din 1758”, în *Ziridava*, nr. XVIII, 1993, p. 101-115.

Costea, Ionuț, „Răscoala lui Horea (1784)”, în *Istoria Transilvaniei, vol. III, (de la 1711 până la 1918)*, (coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András), Cluj-Napoca, Editura Academiei. Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 229-257.

Crișan, Ioan, *Așezări rurale medievale din Crișana, secolele X-XIII*, Oradea, 2006.

David, Nicoleta, „Țara Zărandului ca proiecție spațială mentală”, în *Geografia Napocensis*, anul III, nr. 1, 2009, p. 63-74.

Dobrei, Florin, „Mitropolitul Ghenadie II al Transilvaniei (1627-1640) – repere biografice”, în *Revista teologică*, nr. 2, 2008, p. 173-185.

Dobrei, Florin, *Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni*, Reșița, Eftimie Murgu, 2010.

Dobrei, Florin, „Mitropolitul Iosif Budai al Ardealului (1680-1682)”, în *Revista teologică*, nr. 2, 2010, p. 87-97.

- Dobrei, Florin, *Biserici ortodoxe hunedorene*, Reșița, Eftimie Murgu, 2011.
- Dobrei, Florin, „Un opozant al Unirii religioase a românilor din Ardeal cu Biserica Romei: Călugărul Sofronie de la Cioara”, în *Unirea românilor transilvăneni cu biserica Romei, vol. II: de la 1701 până în anul 1761* (ed. Johann Marte, Viorel Ioniță, Wolfgang Nikolaus Rappert, Laura Stanciu, Ernst Christoph Suttner), București, Editura Enciclopedică, 2015, p. 402-434.
- Dordea, Ioan, „Aspecte din mineritul și metalurgia transilvăneană de la sfârșitul veacului al XVIII-lea”, în *Sargetia*, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 180-195.
- Dordea, Ioan, „Das Urkundenmaterial aus dem Montan-Thesaurariat und dem Zlatnaer Oberbergamt – eine Einleitung”, în *Silber und Salz in Siebenbürgen*, (coord. Rainer Slotta, Volker Wollman, Ion Dordea), Bd. 10, Teil II, Bochum, 2010, p. 651-712.
- Dörner, Anton E., „Evoluții și structuri administrative”, în *Istoria Transilvaniei, vol. III, (de la 1711 până la 1918)*, (coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András), Cluj-Napoca, Editura Academiei. Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 19-30.
- Dragomir, Silviu, „Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădene”, în *Transilvania*, an XLVIII, nr. 1-6, 1 iulie 1917, p. 12-33.
- Dragomir, Silviu, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal*, Sibiu, 1920.
- Dragomir, Silviu, „Vechile biserici din Zarand și ctitorii lor în sec. XIV și XV”, în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania pe anul 1929*, Cluj, 1930, p. 225-264.
- Dragomir, Silviu, Belu, Sabin, „Contribuții la istoria așezărilor românești din Munții Apuseni (secolele XIII-XVI)”, în *Cumidava*, nr. II, 1968, p. 53-77.
- Drăgan, Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania. 1440-1514*, București, Editura Enciclopedică, 2000.
- Drăgan, Ioan, „Un privilegiu de la Matia Corvin pentru nobilii români din Rostoci (Zarand), în *Studii de istorie medievală și premodernă*, (volum îngrijit de Avram Andea), Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 400-411.
- Dudaș, Florian, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei*, Timișoara, Editura Episcopiei Banatului, 1979.
- Dudaș, Florian, *Zarandul, chipuri și fapte din trecut*, București, Albatros, 1981.
- Dudaș, Florian, *Manuscrise românești medievale din Crișana*, Timișoara, Facla, 1986.
- Dudaș, Florian, *Vechi cărți românești călătore*, București, Sport-Turism, 1987.
- Dudaș, Florian, *Memoria vechilor cărți românești. Însemnări de demult*, Oradea, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, 1990.
- Dumitran, Ana, „Instituția protopopiatului în Biserica românească din Transilvania în secolul al XVII-lea”, în *Apulum*, XXXII, 1995, p. 315-326.
- Dumitran, Ana, „Raporturile între doctrina protestantă și doctrina ortodoxă în secolele XVI și XVII în Transilvania”, în *Acta Musei Napocensis*, 31, II, Istorie, 1995, p. 23-32.
- Dumitran, Ana, „Aspecte ale politicii confesionale a Principatului calvin față de români: confirmările în funcțiile ecleziastice și programul de reformare a Bisericii Ortodoxe din Transilvania”, în *Mediaevalia Transilvanica*, V-VI, 2001-2002, nr. 1-2, p. 113-181.

Dumitran, Ana, „Românii din Transilvania între provocările reformei protestante și necesitatea reformării ortodoxiei (mijlocul sec. XVI – sfârșitul sec. XVII). Contribuții la definirea conceptului de *Reformă ortodoxă*”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6/I, 2002, p. 45-59.

Dumitran, Ana, *Religie ortodoxă – Religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Oradea, Ratio et Revelatio, 2015.

Dumitran, Daniel, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, București, Scriptorium, 2005.

Dumitran, Daniel, „Formația clerului greco-catolic la începutul secolului al XIX-lea: spre constituirea unei categorii elitare?”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/I, 2010, p. 129-168.

Dunăre, Nicolae, „Sate din Zărand specializate în meșteșuguri țărănești”, în *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, p. 117-171.

Dunăre, Nicolae, „Pădurăritul tradițional în subzonele nord-estice ale Munților Apuseni”, în *Apulum*, nr. X, 1972, p. 605-636.

Edroiu, Nicolae, „Biserica ortodoxă română veche din Mesteacăn – Brad (județul Hunedoara). Raport arheologic (1983-1984)”, în *Ars Transsilvaniae*, nr. 1, 1991, p. 143-151.

Eskenasy, Victor, „Hălmagiu, un sat medieval din Țara Crișului Alb (secolele XIV-XV). Considerații istorice”, în *Ziridava*, nr. V, 1975, p. 21-37.

Focșa, Gheorghe, „Aspecte etnografice din Țara Zarandului”, în *Muzeul Satului. Studii și Cercetări*, 1971, p. 3-82.

Frâncu, Teofil, Căndrea, George, *Românii din munții Apuseni (moșii)*, București, Tipografia modernă, Gr. Louis, Strada Academiei, 1888.

Fruma, Ion, *Horia. Procesul și martiriul*, Sibiu, Dacia Traiană, 1947.

Gáspár-Barra Réka, *Hunyad megye épített öröksége*, Hunedoara, 2013.

Georgiță, Mihai, „Contribuții cu privire la situația materială a clerului românesc din Transilvania în secolul al XVII-lea”, în *Acta Musei Porolissensis*, XXXIV, Istorie-Etnografie, 2012, p. 205-213.

Ghitta, Ovidiu, *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existență (1667-1761)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001.

Ghitta, Ovidiu, „Biserica Ortodoxă din Transilvania la sfârșitul secolului al XVII-lea. Unirea cu Biserica romană”, în *Istoria Transilvaniei, vol. II (de la 1541 până la 1711)*, Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român. Centrul de Studii Transilvane, 2007, p. 369-392.

Ghiță, Eugen, „Populație și habitat pe domeniul cetății Șiria la începutul secolului al XVI-lea”, în *Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad, Studii de Istorie*, II-III, 2006-2007, p. 13-23.

Ghiță, Eugen, „Habitat rural în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea”, în *Studii de demografie istorică (secolele XVII – XXI)*, (coord. Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan), Arad, Gutenberg, 2010, p. 469-486.

Glück, Eugen, „Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (secolele VIII-X)”, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 73-88.

Glück, Eugen, „Unele date despre senioratul de Ciuci”, în *Ziridava*, XXI, 1998, p. 165-169.

Greffner, Otto, *Cetatea Şiria, contribuții monografice*, Arad, 1976.

Gúdor Botond, „Situția preoției transilvane în secolul al XVIII-lea”, în *Annales Universitatis Apulensis, Seria Historica*, 6/I, 2002, p. 81-87.

Gúdor Kund Botond, „Protestantismul transilvănean în secolul al XVIII-lea”, în *Unirea românilor transilvăneni cu biserica Romei, vol. II: de la 1701 până în anul 1761* (ed. Johann Marte, Viorel Ioniță, Wolfgang Nikolaus Rappert, Laura Stanciu, Ernst Christoph Suttner), București, Editura Enciclopedică, 2015, p. 448-526.

Gyémánt, Ladislau, „Proiecte dietale de reformă a învățământului românesc din Transilvania între 1790-1848”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj*, XIV, 1971, p. 105-117.

Gyémánt, Ladislau, „Transilvania între anii 1690-1790”, în *Istoria României. Pagini Transilvane*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane. Fundația Culturală Română, 1994, p. 137-162.

Hațegan, Ioan, *Vilayetul de Timișoara. Repere cronologice. Selecție de texte și date*, Timișoara, Banatul, Artpress, 2005.

Hitchins, Keith, „Curtea de la Viena și cele două Biserici Românești din Transilvania, 1701-1761”, în *Unirea românilor transilvăneni cu biserica Romei, vol. II: de la 1701 până în anul 1761* (ed. Johann Marte, Viorel Ioniță, Wolfgang Nikolaus Rappert, Laura Stanciu, Ernst Christoph Suttner), București, Editura Enciclopedică, 2015, p. 529-553.

Hitchins, Keith, „Pavle Nenadović”, în *Unirea românilor transilvăneni cu biserica Romei, vol. II: de la 1701 până în anul 1761* (ed. Johann Marte, Viorel Ioniță, Wolfgang Nikolaus Rappert, Laura Stanciu, Ernst Christoph Suttner), București, Editura Enciclopedică, 2015, p. 437-447.

Horedt, Kurdt, *Contribuții la istoria Transilvaniei sec. IV-XIII*, București, Editura Academiei, 1958.

Iambor, Petru, „Cucerirea Banatului de către turci și transformarea lui în pašalâc (1552)”, în *Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis*, V, 2002, p. 7-26.

Ionaș, Vasile, „Conscripțiile fiscale din Transilvania în secolul al XVIII-lea”, în *Annalles Universitatis Apulensis. Seria Historica*, nr. 1, 1997, p. 63-72.

Ionaș, Vasile, „Urbariul Băii de Criș din anul 1754”, în *Sargetia*, nr. 35-36, 2007-2008, p. 241-252.

Ionaș, Vasile, *Baia de Criș un vechi oraș minier: monografie*, Deva, Corvin, 2010.

Ionaș, Vasile, „Istoricul administrației în județul Hunedoara”, în *Județul Hunedoara. Monografie*, vol. II, Deva, Emia, 2012.

Issekutz Antal, „Adatok Déva XVIII-ik századi történetéhez”, în *Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve*, XIII, 1902, p. 77-84.

Izsó István, „A magyar bányajog fejlődésének főbb állomásai”, în *Bányászattörténeti közlemények*, III, Rudabánya, 2007, p. 3-16.

Kiss Lóránd, *A körösbányai ferences templom kutatása*. (<http://www.monumenta.ro/ro/component/adsmanager/1-muemlekek/73-.html>, accesat în 02.09.2015)

Koch-Tufiş, Ovidiu Marinel, „Populația Banatului și Transilvaniei oglindită în scrisorile pe care Ignaz von Born le-a scris în anul 1770 în timpul călătoriei sale prin cele două provincii”, în *Banatica*, nr. 19, 2009, p. 117-157.

König Pál, „A bulgárok betelepédése Dévára a bulgár szt. ferenczrendiek zárdájának keletkezése”, în *Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve*, II, 1884, p. 64-65.

Kónya Franciska, „Viczay Anna Terézia apácáknak fordított elmélkedésgyűjteménye és annak forrása”, în *A nők és a régi magyarországi vallásosság*, Budapest, 2015, p. 173-184.

Lazăr, Ioachim, „Evoluția tehnicii mineritului și a prelucrării metalelor prețioase în Țara Zarandului (secolul al XVIII-lea)”, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982-1983, p. 317-323.

Lazăr, Ioachim, „Contribuții la istoria învățământului elementar românesc din județul Hunedoara (1780-1848)”, în *Sargetia*, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 207-232.

Lazăr, Ioachim, *Studiu monografic. Vălișoara*, Deva, Paula, 2006.

Lazăr, Ioachim, *Comuna Băița – monografie*, Deva, Emia, 2007.

Lazăr, Ioachim, *Crișan. Un sat istoric din Zarand*, Deva, 2007.

Lazăr, Ioachim, *Comuna Crișcior – monografie*, Deva, Călăuza, 2016.

Lazăr, Mircea Dan, David, Mihai, Pescaru, Eugen, „Biserica românească de la Crișcior (județul Hunedoara)”, în *Sargetia*, nr. XXI-XXIV, 1988-1991, p. 121-131.

Lazea, Eugen, „Agricultura în Transilvania în secolul al XIV-lea”, în *Studii - Revista de Istorie*, nr. 2, 1964, p. 249-275.

Lazea, Eugen, „Apicultura în Transilvania în secolele XI-XIV”, în *Revista de Istorie*, 3, 1979, p. 481-503.

Lángi József, Mihály Ferenc, *Erdélyi falképek és festett faberendezések*, vol. 3, Budapesta, Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, 2006.

Legrand-Stoia, Mirela, Stoia, Nicolae, *Ormindea, repere monografice*, Deva, Episcopia Devei și Hunedoarei, 2016.

Leu, Valeriu, *Cartea și lumea rurală în Banat 1700-1830*, Reșița, Banatica, 1996.

Lukács Antál, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, București, Editura Enciclopedică, 1999.

Lupaș, Ioan, „Influența reformatiunii asupra bisericii românilor din Ardeal în secolul XVI”, în *Transilvania*, an XLVIII, nr. 1-6, 1 iulie 1917, p. 1-12.

Lupaș, Marina I., *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, Cartea Românească, 1939.

Lupei, Nestor, Neagu, Romulus, *Monografia liceului „Avram Iancu” Brad, 1869-1969*, Sibiu, Întreprinderea poligrafică Sibiu, 1969.

Mager, Traian, *Ținutul Hălmagiului. Monografie. Cadru istoric – Partea I*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1938.

Magina, Adrian, *De la excludere la coabitare. Biserici tradiționale, Reformă și Islam în Banat (1500-1700)*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2011.

Magina, Livia, *Instituția judeului sătesc în Principatul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, Mega, 2014.

Magyar István Lénárd, „A Körösbanyzi kézirat a XVIII századból”, în *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*, vol. I (szerk. Öze

Sándor, Medgyesy-Schmikli Norbert), Piliscsaba–Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, METEM, 2005, p. 236-240.

Magyari András, „Ocuparea militară a Transilvaniei la sfârșitul secolului al XVII-lea”, în *Istoria Transilvaniei, vol. II (de la 1541 până la 1711)*, Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român. Centrul de Studii Transilvane, 2007, p. 345-356.

Magyari András, *Rákóczi és az Erdélyi Kurucmozgalom*, Miercurea Ciuc, Pallas-Akadémia, 2003.

Magyari Hunor, Szántó Tünde, *A Hunyadi Református egyházmegye templomai*, Odorheiul Secuiesc, 2010.

Manea, George, „Elemente pentru definirea zonelor etnografice ale județului Arad”, în *Ziridava*, nr. X, 1978, p. 773-781.

Maria, Cornel, „Înalte fețe bisericesti neunite ale Ardealului și tipografia Barth la cumpăna secolelor al XVIII-lea – al XIX-lea”, în *Acta Musei Porolissensis*, XXXIV, Istorie-Etnografie, 2012, p. 427-442.

Marinoiu, Costea, *Istoria cărții vilcene, sec. XVII-XVIII*, Craiova, Scrisul Românesc, 1981.

Mârza, Eva, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia, 1577-1702*, Sibiu, Imago, 1998.

Mârza, Eva, Mârza, Andreea, „Transilvania în opera polihistorului slovac Mathias Bel (1684-1749)”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 13, 2009, p. 115-123.

Mârza, Eva, Dreghiciu, Doina, *Cartea românească veche în județul Alba, secolele XVI-XVII*, Alba-Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Albei Iuliei, 1989.

Mircea, Gabriela, *Tipografia de la Blaj în anii 1747-1830*, Alba Iulia, Altip, 2008.

Miron, Greta-Monica, „... poruncește, scoală-te, du-te, propoveduiește ...”. *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004.

Miron, Greta-Monica, „Acțiune ortodoxă - acțiune catolică. Efectele mișcării lui Visarion Sarai în Hunedoara, Hațeg, Zarand și Alba”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, vol. 50, nr. 2, 2005, p. 1-36.

Mitrofan, Ioan, „Răzmerița lui Visarion Sarai în viziunea istoricului Zenovie Pâclișanu”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11/II, 2007, p. 136-143.

Alexandru Neamțu, „Frământări în rândurile minerilor din Transilvania la începutul sec. XIX. Greva minerilor de la Băița, din anul 1804”, în *Studii și cercetări de istorie*, anul VIII, nr. 1-4, 1957, p. 119-142.

Nicoară, Toader, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997.

Nussbächer, Gernot, *Din cronici și hrisoave*, București, Kriterion, 1987.

Oppenheim, Walter, *Europa și despoții luminați*, București, All, 1998.

Orbán Kálmán, „Zarándvármegye története”, în *Hunyadvármegyei Almanach*, Deva, 1911, p. 22-28.

Oros, Ioan-Maria, *Dimensiuni ale culturii moderne în Țara Silvaniei (secolele XVII-XIX). Cărți și proprietari*, Cluj, Mega – Porolissum, 2010.

Ősz Sándor Előd, „Mócvidéki reformátusok. Református mócok? Adalékok a Zaránd vidéki reformátusság 17-18. századi történetéhez”, în *Református Szemle*, 2007, an 100, nr. 4, iulie-august, p. 881-897.

Oșianu, Romulus, „Contribuții la studiul așezărilor și arhitecturii populare din Țara Zărandului”, în *Anuarul muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1971-1973*, Cluj, 1973, p. 199-225.

Păclișanu, Zenovie, „Partea românilor din Principate în lupta Ardelenilor contra Reformațiunii”, în *Cultura Creștină*, nr. 11, 1912, p. 322-327.

Păclișanu, Zenovie, „Din istoria bisericească a Maramureșului. Episcopul Iosif Stoica” I, în *Cultura Creștină*, nr. 8, 1913, p. 229-234.

Păclișanu, Zenovie, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni. „Teologul” vlădicilor uniți (1700-1773)*, București, Cultura națională, 1923.

Pârva, Ioan, *Drumuri în Țara Zărandului*, București, Sport-Turism, 1983.

Petresc, Dorin, *Ocișor, un străvechi sat românesc din Țara Zărandului*, Deva, Polidava, 2011.

Pop, Ioan-Aurel, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, Dacia, 1991.

Pop, Ioan-Aurel, „Transilvania în secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300-1456)”, în *Istoria Transilvaniei, vol. I (până la 1541)*, (coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler), Cluj-Napoca, Editura Academiei, 2009, p. 234-282.

Popa, Radu, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.

Popa, Radu, *Țara Maramureșului*, (ediția a II-a) București, Editura Enciclopedică, 1997.

Popescu, Traian, Wollmann, Volker, *Localități miniere din Transilvania, Banat și Maramureș într-un atlas din secolul al XVIII-lea*, Sibiu, Honterus, 2013.

Prodan, David, *Răscoala lui Horea, vol. I-II*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum*, București, Editura Enciclopedică, 1998.

Pușcariu, Ioan cav. de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1892.

Ranca, Ion, „Date noi privind mișcarea lui Sofronie (1759-1761)”, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 277-289.

Răduțiu, Aurel, „Domeniul cetății Deva. Localitățile: 1453-1673”, în *Studii istorice. Omagiu profesorului Camil Mureșanu*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 62-84.

Rusu, Adrian Andrei, „Biserica românească de la Ribîța (județul Hunedoara)”, în *Revista Monumentelor Istorice*, an LX, nr. 1, 1991, p. 3-9.

Rusu, Adrian Andrei, „Un proces de moștenire din anul 1426, pentru punerea în stăpânire la Grădiște (Sarmizegetusa) și implicațiile lui în Hunedoara și Zărand”, în *Ziridava*, nr. XVIII, 1993, p. 91-99.

Rusu, Adrian Andrei, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, Muzeul Sătmărean, 1997.

Rusu, Adrian Andrei, „Reprezentări de pluguri pe fresca bisericii medievale de la Streisângeorgiu (jud. Hunedoara)”, în *Investigări ale culturii materiale medievale din Transilvania*, Cluj-Napoca, Mega, 2008, p. 41-52.

Rusu, Adrian Andrei, Mărginean, Florin, „Prelucrarea osului și cornului în Transilvania medievală (început de abordare tematică)”, în *Arheologia medievală*, V, 2005, p. 113-158.

Rusu, Adrian Andrei, Hurezan, George Pascu, *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad, Complexul Muzeal Arad, 1999.

Rusu, Adrian Andrei, Lazăr, Ioachim, Petrov, Gheorghe, „Mănăstirea Vaca”, în *Ars Transsilvaniae*, nr. 2, 1992, p. 145-167.

Săsăujan, Mihai, „Criterii ale apartenenței confesionale (unit-neunit) în Comitatul Bihor (1754-1758)”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10/II, 2006, p. 113-127.

Săsăujan, Mihai, „Atitudinea cercurilor oficiale austriece față de românii ortodocși din Transilvania, la mijlocul secolului al XVIII-lea, în baza actelor consiliului aulic de război și a rapoartelor conferințelor ministeriale din Viena”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11/II, 2007, p. 224-251.

Simonescu, Dan, Petrescu, Victor, *Târgoviște – vechi centru tipografic românesc*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1972.

Sipos Gábor, „Calvinismul la românii din Țara Hațegului la începutul secolului al XVIII-lea”, în *Nobilimea românească din Transilvania. Az erdélyi román nemesség* (coord. Marius Diaconescu), Satu Mare, Muzeul Sătmărean, 1997, p. 207-206.

Sipos Gábor, *Az Erdélyi református főkonzisztórium kialakulása, 1668–1713–(1736)*, Cluj, Muzeul Ardelean, Episcopia Reformată a Ardealului, 2000.

Sipos Gábor, „Consistoriul Reformat suprem și problema Unirii religioase a românilor”, în *Annales Universitatis Apulensis, Seria Historica*, 6/II, 2002, p. 105-110.

Sipos Gábor, „Unirea religioasă și antecedentele ei în relațiile calvino-ortodoxe din Transilvania (1660-1710)”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 9/II, 2005, p. 27-30.

Sipos Gábor, „Relațiile bisericii Reformate ardeleno cu bisericile românești în prima jumătate a secolului XVIII”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10/II, 2006, p. 11-14.

Sólyom-Fekete Ferencz, „Adatok a volt zarándmegyei részek történetéhez”, în *Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve*, IV, 1888, p. 17-24.

Stoica, Cornel, Frățilă, Ion, Vlad, Ovidiu, Wardegger, Nicolae, *Din istoria învățământului hunedorean*, Deva, 1973.

Szabó Henriette, *Dévai ferences rendházj 1850 előtti könyvei (Katalógus)*, Budapest, Osiris, 2002.

Sárközy Péter, „Et in arcadia ego (Magyarok és a XVIII. Századi Itália)”, în *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1983, 87, nr. 1-3, p. 238-251.

Szelestei László N., „Eszterházy Károly, a püspök”, în *Agriam adveni*, Eger, 2013, p. 34-43.

Szemkovics, Laurențiu-Ștefan, „Blazoane individualizând familii nobile românești din comitatul Arad (1634-1825), în *Administrația românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana. 95 de ani de la Marea Unire*, vol. VII, 2013, p. 42-59.

Șuiaga, Victor, *Deva – Contribuții monografice, vol. I. Orașul, cetatea și domeniul*, Deva, Emia, 2010.

Tatai-Baltă, Cornel, *Gravorii în lemn de la Blaj*, Blaj, Eventus, 1995.

Tatai-Baltă, Cornel, Tatay, Anca Elisabeta, „Xilografurile de tradiție bizantină ale lui Grigorie ieromonah din Triodul tipărit la București în anul 1768”, în *Terra Sebus*, 7, 2015, p. 587-607.

Tătar, Octavian, „Pacea de la Oradea (februarie 1538) dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya și implicațiile ei în disputa pentru Coroana Ungariei”, în *Angustia*, nr. 4, 1999, p. 159-163.

Trestia: repere monografice, (Dobrei, Florin, Cerean, Angela, Jianu, Nicu, Ilieș, Florin, Lapteș, Marcel, Filip, Denisiu), Deva, Cluj-Napoca, Argonaut, Cetate Deva, 2015.

Tudoran, Petru, *Țara Zarandului, studiu geo-ecologic*, București, Editura Academiei, 1983.

Tugearu, Ligia, „Studii privind picturile murale medievale. Biserica *Adormirea Măicii Dommului* din satul Crișcior (com. suburbană a orașului Brad, jud. Hunedoara)”, în *Pagini de veche artă românească*, V/1, 1985, p. 71-97.

Tugearu, Ligia, „Studii privind picturile murale medievale. Biserica *Sf. Nicolae* din comuna Ribîța (jud. Hunedoara)”, în *Pagini de veche artă românească*, V/1, 1985, p. 129-148.

Țărcuș, Gheorghe, „Un document din anul 1753 privind frământările religioase din ținutul Hălmagiului”, în *Mitropolia Banatului*, anul XXXII, nr. 7-9, 1982, p. 538-550.

Țărcuș, Gheorghe, „Bybarch, voievodul românilor de la Hălmagiu”, în *Ziridava*, nr. XXI, 1998, p. 159-164.

Țărcuș, Gheorghe, Rădulescu, Rodica, „Considerații privind eliberarea din iobăgie și înnobilarea unor familii de țărani români din ținutul Hălmagiului în sec. XVII și XVIII”, în *Ziridava*, nr. XI, 1979, p. 1025-1058.

Țeicu, Dumitru, *Banatul montan în evul mediu*, Reșița, Banatica, 1998.

Țiplic, Ioan Marian, „Necropole medievale timpurii din Transilvania (sfârșitul secolului IX – prima jumătate a sec. XII)”, în *Relații interetnice în Transilvania. Secolele VI-XIII*, București, 2005, p. 133-156.

Varga Arpád, „Benkő Ferenc”, în *Erdélyi Múzeum*, nr. 1-2, 1999, p. 21-40. (http://erdelyimuzeumfolyoirat.adatbank.transindex.ro/pdf/004Varga%20Arpad_Benko%20Ferenc.pdf, accesat 05.06, 2017)

Veress Endre, „Hunyadmegye bányasatának és bányaiiparának multja”, în *Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve*, XX, 1910, p. 121-157.

Veress, Andrei, „Tipografia românească din Buda”, în *Boabe de Grâu*, anul III, nr. 12, decembrie 1932, p. 593-612.

Veöreös András, *XVIII. századi ferences kolostorok Erdélyben, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék (PhD dolgozat)*, Budapest, 2006. (http://www.omikk.bme.hu/collections/phd/Epiteszmernoki_Kar/2007/Veoreos_Andras/ertekezes.pdf, accesat 23.08.2015)

Vesa, Pavel, *Episcopii Aradului, 1706- 2006*, Arad, Gutenberg Univers, 2006.

Weisz Tádé, „Az Erdérészi bányászat rövid ismertetése”, în *A magyar királyi földtani intézet Évkönyve*, IX, 1891, p. 101-171.

Wollman, Volker, „Der Bergbau von Băița (Boicza, Pernseifen), Hărtăgani, Trestia, Draica, Porcura, Căinel, Crăciunești und Fizeș bis zum Ende des 20. Jahrhunderts”, în *Silber und Salz in Siebenbürgen*, (coord. Rainer Slotta, Volker Wollman, Ion Dordea), Bd. 10, Teil I, Bochum, 2010, p. 223-267.